

CHDPU
CHIRCHIQ DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
GUMANITAR FANLAR FAKULTETI
FAKULTETLARARO IJTIMOIIY FANLAR KAFEDRASI

FALSAFA VA E'TIQOD: O'TMISH, BUGUN VA KELAJAK

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

MATERIALLARI

23-24-aprel, 2025

АСҚАР МАҲКАМ ШЕЪРИЯТИДА ТАСАВВУФИЙ-ИРФОНИЙ ОҲАНГЛАР

Гуландом Тоғаева,

ЧДПУ Гуманитар фанлар факультети
Ўзбек адабиётшунослиги кафедраси доценти,
филология фанлари номзоди

АННОТАЦИЯ:

Мақолада ўзбек халқининг сеvimли шоири Асқар Маҳкам ижоди ва унинг тасаввуфий қарашлари, унинг ижодига хос бадий хусусиятлар ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: ишқ, тасаввуф, иймон, бадий воситалар, инсон, жаннат, тавба, тарбия, маънавият, маърифат

ANNOTATION:

The article talks about the work of Askar Mahkam, the favorite poet of the Uzbek people, his mystical views, artistic features of his work.

Keywords: love, mysticism, faith, artistic tools, man, heaven, repentance, education, spirituality, enlightenment

Бадий ижоддан мақсад – инсон руҳиятини таҳлил ва талқин қилиш, бу жараёнга эса ҳар бир ижодкор ўзига хос ёндашади. Яъни бунда миллий менталитет, қаҳрамон мансуб бўлган халқнинг турмуш тарзи, анъаналари, ижодкорнинг бадий тафаккур тарзи ва услуби, ижодий манераси ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Асқар Маҳкам шеъриятида орифона майл кучлилиги, Қуръони Карим ва Ҳадиси шарифда улуғланган эзгу фазилатлар баланд овозда куйланади. Шоир учун Ҳақ, она, Ватан, Комил инсон, кўнгил, сўз, ишқ, иймон, шеърият каби улуғвор жаранглайдиган, “калимаси тилга оғир келмайдиган” мавзулар борки, ҳар қанча куйлашса чарчашмайди. Аксинча, гулга ошиқ бўлган Булбул каби тинмай қаламларидан “жўшиб” шеър майдонга келади...

Эй, хушёрлар, мен-да нажиб куй эдим,

Гоҳ мотаму гоҳ жаноза, гоҳ тўй эдим.

Шоядки бу бандани-да ёд айласангиз,

Мен шоир эмас, шунчаки ростгўй эдим... -

дея ёзғиради Асқар Маҳкам. Шоир Абдулла Орипов тилга олган “учинчи одам” и ҳамма жойда ҳозир нозир. (“Сенга инсоф берсин, учинчи одам!"). Шоир зотига келган изтироблар аввало, ўзларининг эмас, ўзгаларнинг ғами ва қайғусидан келади. Ўз элини, маҳалла-кўйини севиш, борлиқ, табиат ва набототни севиш-ардоқлаш, ҳар бир кўзга кўринган, аён ва ноаён борлиқдан маъно ва ҳикмат излаш ҳар икки шоирга хос жиҳатлардир. Асқар Маҳкам

ижодида куз, ой, япроқлар, девор, қилич, ёмғир каби шоирона образлар кўп учрайди. Шоир табиат тилмочи каби ҳар бир заррада ҳикмат кўради, унинг қалб кўзлари шунчалик равшанки,

Яна бўм-бўш ўзанларда ҳаёл кезса, мени ёд эт,

Яна ёмғирли боғларда шамол эсса, мени ёд эт.

....Тун-оқшом сарғариб ой бир ғарибдай тентирар танҳо,

Булутлар қаърида ул қоматин эгса, мени ёд эт.

Шоир Асқар Маҳкамнинг қаҳрамони теран фикрлагувчи, ўзига хос мунглиғ нафасли табиатга эга. Унинг феъли-атворида ўйчанлик, вазминлик, кенглик хос. Асқар Маҳкам шеърятини одатдаги шеърдай, шунчаки ўқиб бўлмайди. Чунки улар анъанавий шеърлар эмас. Улар Қуръон ва ҳадис илмини ўзлаштириш, мумтоз ўзбек ва тожик ҳамда жаҳон адабиётини ўрганиш, шеърят қонуниятини ҳақидаги билимларни онгга чуқур сингдириш асосида юзага келган шеърятдир. [1.1998]. Бу ҳақида Саййид Неъматтуллоҳ Иброҳим шундай ёзади: “Асқар Маҳкам яратган асарлари бу биз кўниккан шеърят эмас. Бу шеърятни махсус лисоний, руҳий-маърифий тайёргарликсиз ўқиб, ўрганиб бўлмайди. У ёзар экан, авомни эмас, бадият мактабини ўтаган хослар ва хос эл, хослар муҳитини назарда тутиб ёзади”. [3.14] Ҳақиқатдан ҳам шундайдир. Унинг шеърятини ирфоний ва дунёвий билимларни чуқур ўзлаштирмасдан, тасаввуф таълимоти хусусида теран илмга эга бўлмасдан туриб, ижоди моҳиятини очиб бўлмайди. Негаки унинг шеърга солган ҳар бир сўзида фалсафа яширинган.

Шоирнинг оламга муносабатини акс эттирувчи фалсафий шеърларининг лирик қаҳрамони Ҳақ ва ҳақиқат, иймон ва инсоф учун курашувчи инсондир.

Ким жомеда, ким жандада, тан-тўрт унсур,

“Ўлдир” деди авлиё “нафси ўлдир!..”

Эй қаср қуриб, кулбада жон берганлар,

Дунёда ҳақиқат бор эса-ул шулдир .

“Асқар Маҳкам изланишининг бу босқичида мусулмон адабиётининг улуг пийрлари Фаридуддин Аттор, Жалолиддин Румий ва Муҳаммад Иқболга руҳан шогирд тушди. Унинг дунёвий илм ва фалсафа талошида муаллақ қолган қалбига бу уч аллома каломидagi илоҳий нур тажаллий берди.” :

Иймонни бугун ахтаришар Маккада ҳам,

Инсофни ахтарарлар маъракада ҳам.

Ҳар иккисини қайдалигини билмаслар

Шу биргина ўй майдада ҳам, каттада ҳам. [4.84]

Иймоннинг биринчи асосларидан бири Аллоҳга ишониш ва унинг ягона эканлигига шубҳа қилмасликдир. Шоир Асқар Маҳкам иймоннинг асосларини

бутун умри давомида маҳкам тутди, шундан “ қаттиқ иймон шоири” дея эътироф этилди. Сабаби шоирнинг ўзи ҳаётда ҳақиқатпараст эди. Балки шу сабаб унинг шеърлари, дostonлари ёки қиссалари деймизми, барчасида ҳақиқат садолари баралла янграгандир.

Асқар Маҳкам ижодидаги сўзларнинг ўзгача бир таъсир кучи, жони бор дейиш мумкин. “Табриз дафтари” ёки “Аналҳақ” китобини ўқиган китобхон буни дарров фаҳмлайди. Шоир шеърда “талмех” санъатидан фойдаланиб, сўзнинг ҳозирги аҳволини хаста Айюб пайғамбар (а.с.)га ўхшатади, шахсий манфаатлар тобора кучайиб, инсон ўзлигини унутиб қўяётганини, “сўз” эса ўз таъсирини йўқотган; энди фақат кишиларнинг манфаат ва эҳтиёжлари йўлида хизмат қилаётган оддий муомала воситасига айланиб бораётганидан сўзлайди. Ва:

Менга гуллар шивирлар гирён:

“Бугун шеъринг кимга ҳам керак!...” – дея афсусланади.

Чунки назм ва наср баъзи эркин “иждокорлар” томонидан эпласа бўладиган санъат турига, оддий қизиқиш ёки хусусий тижорат йўлига айланиб бораётганидан, улар таъсирида эса адабиёт оламида сўзнинг қадрсизланиши кишилар учун илм-маърифат бера олмаяпти. Балки, шу сабабдан камдан кам кишилар китобларга, замонавий назм ва насрга эътибор беришади. Шоир эса ҳамиша ёниқ сўз тарафдори бўлиб келган. Шу боисдан Жалолиддин Румийни ўзига маънавий устоз ва раҳнамо деб ҳисоблаган Асқар шоирнинг шеърляти одатий шеър услуби эмас. Уни англаш учун катта руҳий ва маърифий тайёргарлик керак. Чунки, у ирфон руҳида қалам тебратган, форс ва турк тасаввуф алломалар изидан бориб, улардан ўзига қувват ола билган иждокордир.

Унинг лирик қаҳрамони бирда “мен”, бирда “ўзга” тилидан сўзлайди. Шу туфайли гоҳ автопсихологик, гоҳ ижровий лириканинг такрорланмас намуналари юзага келади. Шоирнинг шеърлари шунчаки ирфоний эмас. Агар теран нигоҳ ташласак, бу шеърлар замирида ҳикмат ва ибрат дунёсини кўра олишимиз мумкин. Ана шундай олий хусусиятлар иждокор қўллаган Шеърлий санъатлар орқали янада жило топиб, Асқар Маҳкам поэтикасининг нақадар бетакрор экнлигидан дарак беради, десак муболаға бўлмайди.

Инсоннинг руҳий рағбати заифлашса, моддий рағбати кучаяди. Бу эса емиш орқасидан тушишга олиб келади. “Нон деганлар” моддиятга эҳтиёжи кучайган шахслар. “Бечоралик” эса дунё ноз-неъматларидан воз кечиб, руҳни бойитишдир. Руҳий бойиган инсон маънавият ва маърифат султонидир. “Масих” талмехи орқали Исо пайғамбар ёдга олинади. У ўз нафаси билан ўлганларни тирилтириш, жон бағишлаш қобилятига эга. У учун бегона,

душман инсон йўқ. У ҳаммани бирдай севади. Лаблар ҳаётбахш мўъжизадир. Шоирнинг бўса десам қон дедилар дейиши шунга ишорадир. Чунки қон ҳаёт рамзидир.

Уларнинг ижодий такомилида шарқ шеърляти асоий манба саналади. Улар томонидан ёзилган мисраларда Навоийлар, Бедиллар, Ҳофиз Шерозийлар, Махтумқулиларнинг навозиши бор. Уларнинг сув ишган дарёлари битта-Ҳақнинг пок наҳри уммони. Асқар Маҳкамнинг “Таважжух” достони қаҳрамони ҳам ишққа жуда юксак баҳо беради. Муҳаббатсизлик ҳамма ёмонликнинг боши, деб ҳисблайди:

Бунда шоир тақрир санъатидан унумли фойдаланади:

Куюк бир жон эдим, жону жаҳоним ўртади Ишқ, Ишқ,
Сўнгақлар сирқираб сингайки, қоним ўртади Ишқ, Ишқ.
Қиличлар тиғида қон ўрнида чаҳ-чаҳлади булбул,
Ёниб жон хокидан ақлу имоним ўртади Ишқ, Ишқ.

Ёки у бир ўринда шундай дейди:

Эй, оқилу девона, магарким борсиз,
Шоядки ғаний, балки жуда ночорсиз.
Ошиқ ўлинг, ошиқ ўлинг, ошиқ ўлингиз,
Гулзор-бугун, эртасига-мозорсиз.

Асқар Маҳкамни илк бор элга танитган шеърлардан бири мана бу шеъри бўлган бўлса, ажаб эмас:

Бизни танлаганда ёрлар адашди
Илкимиз тутганда хорлар адашди.
Сўраб келсак бир кун молин берар деб
Ўзимиз зормиз-у зорлар адашди.
Кулбамизга аранг сиғар бошимиз
Даргоҳи кенг дея торлар адашди.
Даштда Ҳусайн каби ҳолимиз хароб
Бизлар миниб келган норлар адашди.
Дунёсига келиб нима ҳам қилдик
Биз телбамиз... эси борлар адашди...-

Асқар Маҳкам шеърлятида аччиқ сарказм, нодир бир кайфиятдаги мунг ҳукмрон. Бу мунгни теран англаб етмоқ учун ўқувчининг маънавий олами, қалб хазинаси бой бўлиши, аввало, ўқувчи бу мутолаага ўзига хос тайёргарлик кўриши керак.

Шоирнинг истиқлолнинг дастлабки даврлярида яратилган диний маърифий руҳдаги “Ишқ” шеърий қиссаси мазмунан диний маърифий руҳда ёзилганлиги боисидан, уни эътибордан четда қолдира олмадик. “Ишқ” шеърий

қиссаси ҳам мажозий ва ҳақиқий ишқ ҳақида сўз юритилади. Ишқсиз одамнинг қиёфаси ҳамда қисмати инкишоф қилинади. Достон полифоник характерга эга. Қисса таҳлили орқали шоир маҳорати очилиб бораверади. адабиётшунослигимизнинг отаси Иззат Султон фикрига кўра, “шеърый шаклда ёзилган ҳар қандай асар шеър номи билан аталади”[5.266]. Асар мазмунан Одам Ато ва Момо Ҳавонинг, умуман, инсониятнинг дунё яратилгандан буён кечирган ҳаёти, дунёнинг бебақолиги ва инсон ишқнинг юксак даражаларига етишиши ҳақида. Шоир, дастлаб, кирланган дунёни тасвирлайди. “Оқибатсиз кунлар”, “Диёнатсиз кунлар” иборасини қўллаш орқали инсоннинг қора ишларини баён қилади. Унда қўлланган бадиий такрорлар, аллитерациялар, талмехлар қисса бадиияти етуклигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этган.

“Ишқ” шеърый қиссасидаги шоирнинг бадиий маҳорати шундаки, шоир поетик нутқ таъсирчанлигини ошириш мақсадида бадиий такрорлардан унумли фойдаланган. Қуйидаги мисраларда бир йўла икки такрор қўлланган:

Момо Ҳаво, Момо Ҳаво

Беҳиштидан қувилгач сўнг

Зору нолон, зору нолон

Замин узра ёлғиз колган

Момо Ҳаво, Момо Ҳаво .

Шоир шеърда “Момо Ҳаво”, “зору нолон” такрорлари воситасида Азозилга ишониб “Беҳиштидан қувилгач”, “Замин узра ёлғиз колган” Момо Ҳавонинг забун аҳволи тасвирини беради.

Асқар Маҳкам ижоди улкан уммон ва бетакрор жозибадан иборат. Уни қанчалик тадқиқ қилмайлик бу хазина чашмаси сира тугамайди. Ҳатто бир байтнинг устида соатлаб фикр алмашиш мумкин. Чунки унда маърифат(ирфон) дунёси яшайди.

Шеърларидаги кескир қарашлар, ширин ва баъзан аччиқ сўзлар кўп қатламли ифода ва маъно қирраларини кашф этади. Яъни, у ясама сўз термайди, ҳижрон деганида, ўқувчини ҳам қўшиб ёндиради. Ишқ деганида, ўзгалар ҳам ошиқ бўлади, шоир надомат чекканида, ўқувчи ҳам қўшилиб, ўша руҳий ҳолга беихтиёр туша олади. Шундан билиш мумкинки, Асқар Маҳкам Ҳақ йўлида ҳақиқатни куйлаб ўтган йирик шоирлардан бири бўлган. Унинг ижодидан баҳра олган қалб эса, ҳамиша осудаликда, шоир дунёсида у билан бирга яшайди

REFERENCES

- 1.Асқар Маҳкам. Ҳақ. Сайланма.-Душанбе.: Адиб, 199
- 2.Асқар Маҳкам. Ҳақ. Сайланма.-Душанбе.: Адиб, 1998Асқар Маҳкам. Ҳақ. Сайланма. Душанбе. "Адиб", 1998.В-14.

3. Маҳкам, Асқар. Ваҳдат куйи. – Т.: “Нурафшон бизнес”. 2021. – Б.84.
4. А. Маҳкам. Ҳақ. Адиб. Душанбе. 1998.
5. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Т.: “Ўқитувчи”, 1986. - Б.266.

CONTENTS | MUNDARIJA | СОДЕРЖАНИЕ

123. Koshanova, N. SHARQ VA G'ARB: MADANIYATLARARO TAFOVUT, TA'SIR VA INTEGRATSIYA. https://doi.org/10.5281/zenodo.15623685	730
124. Юсупова, Ф. М. ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУППАХ. https://doi.org/10.5281/zenodo.15623694	737
125. G. T. Komilova PSIXOLINGVISTIK TADQIQOTLARNING AHAMIYATI https://doi.org/10.5281/zenodo.15623694	740
126. Эргашев У.А., ДИНИЙ ОМИЛИНИНГ ЁШЛАР ЭЪТИҚОДИНИ ШАКЛЛАНИШИДАГИ РОЛИ https://doi.org/10.5281/zenodo.15628314	744
127. G'.Z. Abduraxmonov, JAMIYATNING G'OYAVIY BIRLASHUVIDA DUNYOVIYLIK HAMDA DINIYLIK MUVOZANATINI TA'MINLASHNING ASOSIY SHART VA OMILLARI https://doi.org/10.5281/zenodo.15628318	750
126. М.С.Ўринбоева ИНСОНИЯТ АХЛОҚИ ВА ЭЪТИҚОДИНИНГ ЭКОЛОГИК МУВОЗАНАТГА ТАЪСИРИ МАСАЛАЛАРИ https://doi.org/10.5281/zenodo.15628320	754
127. А.М., Умурзаков ЁШЛАР ЭЪТИҚОДИДА СОДИР БЎЛАЁТГАН ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ИЛМИЙ-МАДАНИЙ ВА ДИНИЙ-МАЪНАВИЙ ОМИЛЛАРИ https://doi.org/10.5281/zenodo.15628329	758
128. D. D. Qoraboyeva, N. A. Aliyev TOLERANTLIK VA MILLATLARARO TOTUVLIK – TARAQQIYOT OMILI https://doi.org/10.5281/zenodo.15628342	763
129. A.M. To'rayev.TALABALARNI TADQIQOTCHILIK FAOLIYATIGA JALB QILISHDA XALQARO TA'LIM BOZORLARINING O'RNI https://doi.org/10.5281/zenodo.15628342	769
130. М.М. Ибрагимова SOG'LOM AVLOD TARBIYALASHDA XALQ O'YINLARINING AHAMIYATI https://doi.org/10.5281/zenodo.15628320	773
131. M.Q.Mengdobilova "TARBIYA" FANI BARKAMOL AVLODNI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM OMILI SIFATIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.15628329	778
132. Г.Тоғаева АСҚАР МАҲКАМ ШЕЪРИЯТИДА ТАСАВВУФИЙ-ИРФОНИЙ ОҲАНГЛАР	785
133. N.J. Norov THE CONTEMPORARY SIGNIFICANCE OF THE MORAL PHILOSOPHY OF HUSAYN VOIZ KASHIFI	791